

A MAI SZOCIOLÓGIA FELADATA

Irta: *Hans Freyer*

EGY ISMERT német folyóiratban (Volk im Werden. 1939. évf. 3. sz.) nemrég egy tanulmány jelent meg ezzel a címmel: A szociológia káros és hasznos hatása a politikára (Vom Nachteile und Nutzen der Soziologie für die Politik). Tehát a szociológiával kapcsolatban is felvetődik az a kérdés, amelyet Nietzsche második Korszerűtlen Elmélkedésében a történelemmel kapcsolatban vetett fel. Ez a párhuzam néhány gondolatot ébreszt.

Amikor azt a Korszerűtlen Elmélkedést a történelem káráról és hasznáról Nietzsche megírta, a történettudomány, történelmi műveltség és történelmi érzék megdönthetetlen értéknek számított. Éppen ezért kezdett Nietzsche kételkedni, amikor a történelmi tudományok addig nem is sejtett virágzásba borultak és jogos büszkeséggel nevezte magát történelminek az egész évszázad, a történelmi tudományt és műveltséget kétségesnek, néha veszedelmesnek, sőt a jelenben eleven betegségnek merte nevezni. Azonban egy percig sem felejtette el, hogy a történelem fontos szerepet játszik az egészséges kultúra színpadán. De a határt is meghúzta, ameddig az életnek szüksége van a történelem szolgálatára és ahol a történelmi érzék túlzása ártani kezd az életnek. A kultúra formáló erejétől, azaz a multat és idegent megemésztő és saját törvényei szerint tovább növelő erejétől függ, hogy mennyi történelmet bír el és mennyit kell multjából elfelejtenie, hogy jusson hely a jövő virágzásnak is. Tehát Nietzsche a kultúra és élet magasabb felügyeletét és ellenőrzését szánja a történelemnek. E szempont következtében ítéli Nietzsche túlzottnak saját kora történelmi érzékét, amely megakadályozza a formáló erő szabad kibontakozását. Az egészséges, alkotó kultúrát a visszanező, átvizsgáló, lezáró, késői korszak fáradtsága és chaotikus modern műveltsége váltja fel. A fiatal Nietzsche igazán «korszerűtlen» elmélkedésének az a szándéka és haszna, hogy kiemeli a história káros hatását az életre egy olyan korban, amely csak a történelem hasznáról tud.

Egészen más a helyzet, ha ma keressük a szociológia káros

és hasznos hatását az életre, különösen a politikára. A szociológia napjainkban nem uralkodik olyan biztosan, mint a történettudomány a XIX. században. Sőt az elképzelhető legtámadottabb és legdiszkreditáltabb tudomány. Nemcsak azért, mert a tudományok rendszerében helyzete bizonytalan és módszere még mindig vitás, hanem különösen veszedelmes politikai hatása miatt, amit neki tulajdonítanak és amitől félnek. Valóban a szociológia sokszor szállított elméleti felszerelést a baloldali forradalmi mozgalmaknak. Néhány iránya a marxizmus nyílt szövetségese volt, tehát az osztályharc célját szolgálta. 1933 előtt Németországban annyira elzsidósodott, hogy joggal nevezték célzatos zsidó tudománynak. Ez volt az oka, hogy az állam-bomlasztó, destruktív szellem termékének hitték, amely csak azért kendőzi magát tárgyilagos tudománynak, hogy nagyobb tekintéllyel valósíthassa meg romboló munkáját. És ezt a rossz hírt — mint már mondtuk — nagyrészt meg is érdemelte.

Természetesen ez még nem végső ítélet a szociológia perében. Ha hosszú ideig vissza is éltek valamivel, annak még haszna is lehet. A rossz ló is megjavul, ha jó kocsis ül a bakon. Az emberi közösség életének tanulmányozása nyilvánvalóan annyira fontos, és a szociológia eddigi története annyi gyümölcsöztethető csirát rejt, hogy e kutatások folytatása nemcsak a tudományok számára értetődik magától, hanem a politikai gyakorlat számára is sok tanulságot adhat. Nagy tévedés lenne a szociológiát régebbi tévelygései miatt szőröstül-bőröstül elvetni. Ha jól meghánytorgatjuk ezeket a tapasztalatokat, csak arra ösztönözhetnek bennünket, hogy újra gondolkodjunk a szociológia igazi hivatásáról.

Minden tudományt, különösen azokat, amelyek a közös emberi életre vonatkoznak (pl. a jogtudományt, a gazdaságtudományt, a történelmet), a gyakorlati élet hozta létre és akkor termelték a legnagyobb elméleti eredményeket, amikor legöntudatosabban gondoltak gyakorlati feladataikra. Ezt a gondolatot valósította meg nagyvonalúan Wilhelm Dilthey. Ez csak látszólag mond ellen a tudomány tisztán elméleti jellemének és a tiszta elméleti feladatnak. Kutató munkájukban a tudományok bizonyára tisztán elméletiek, senkinek sem szolgálhatnak, semilyen gyakorlati célra sem kötelezhetők. De a kutatómunka célja nem lehet akármilyen, hanem a kultúra és az állam történelmi fejlődése tüzi ki és a tudomány által elért eredmények visszatérnek ebbe a fejlődésbe. A tudomány terméketlen külön életet élne, ha nem lenne ez a kettős vonatkozás megismerő munkája és a nyilvános élet gyakorlati feladatai között. De éppen

azzal teljesíti a tudomány kötelességét a nép, állam és kultúra iránt, ha egészen elméleti foglalkozásra szánja magát. Tehát ebből (és nem a lapos hasznossági) szempontból kell keresnünk a szociológia hasznát: a szolgálat szempontjából, amelyet az életnek és különösen a politikának tehet. Ezért a kérdés — mi van ma a szociológiával — éppen a fordítottja annak, amit Nietzsche mondott a história hasznáról és káráról. Nietzsche a történelemért rajongó kort figyelmeztette a történelmi megismerés várható hátrányaira, ma az a feladat, hogy a szociológiában csalódott kort figyelmeztessük a szociológia várható hasznára, de különösen a szociológiát magát figyelmeztessük arra a feladatra, amellyel a népnek és államnak adós.

II.

A szociológia akkor keletkezett, amikor a virágzó kapitalizmus gazdasági rendszerének lendülete az európai népek régi rendi társadalmát kikezdte és az ipari osztálytársadalom zavaros mozgalmait indította el. Az európai népek társadalmi rendjének gyökerei is meglazultak. Az 1789—1848 között lezajlott forradalmak után a polgárság vette át a vezetést. Ugyanakkor a parasztság a liberális agrárreformok révén megszabadult régi életrendjétől, a faluközösségtől és jobbágyságtól, de részben gyökereitől is elszakadt. Az ipar is megoldotta régi kötelékeit. E változások, amelyek a liberális gondolatok hatására születtek, az eddig függő helyzetben, de biztosan élő nagy tömegeket kiragadták életrendjükből és futóhomokként dobálták ide-oda. E változások táplálták az óriási belső vándorlásokat, amelyek megtöltötték a nagyvárosokat és különösen a gyorsan burjánzó ipari területeket. A modern, gépeket alkalmazó nagyipar volt a mágnes, amely az atomizált embertömegeket új helyekre vonzotta. A táj képe gyökeresen megváltozott. A csendes falvakból és álmodozó kisvárosokból néhány év alatt zsúfolt ipari vidékek lettek, műhelyekkel, gyártélepekkel és iparművekkel. Egész új társadalmi rétegek milliós számokat értek el egy csapásra; különösen a munkásság. Új társadalmi rend, amelyet szilárd-ságban a régihez hasonlíthatnánk, nem alakult ki ezekből a változásokból és erre nem is volt kilátás belátható időn belül. «A régi jó világ» rendisége, amelyben még klasszikus költőink is mint valami magától értetődő világban éltek, végleg eltűnt. A modern kapitalizmus mozgalmas világa, az osztályharcokban és társadalmi ellentétekben hánykolódó ipari társadalom lépett helyére.

Ez a korszak az iparosodás, városiasodás és tömegözönlés mozgalmait mint valami hatalmas erő megnyilvánulásait fogta fel, amely a nagy természeti folyamatok mintájára keresi meg saját útját és amelyet emberi akarat nem irányíthat, nem befolyásolhat. Valóban ezeket a folyamatokat senki sem akarta, vagy öntudatosan senki sem indította el. Mint a sors ragadta el a népeket és látszólag belső ereje sodorta őket tovább és tovább. A teljesen liberális gondolatok befolyása alatt álló államok egyáltalában nem gondoltak arra, hogy politikai elhatározást állítsanak a gazdasági és társadalmi mozgalmakkal szembe, vagy csak törvényhozási intézkedésekkel mérsékeljék. Ezért volt olyan sürgős a kérdés, hogy lehetséges-e társadalmi eszményeket tudományos eszközökkel megismerni, vagy akár törvényeit kikutatni, — olyanformán, ahogy a természettudományok fel tudják fedezni a törvényeket, amelyek szerint lezajlanak a természeti folyamatok. Úgy látszott, hogy ez a megismerés a feltétele annak, hogy egyszer majd uralkodhassunk a hatalmas társadalmi fejlődésen.

Ebből a kérdésből keletkezett a XIX. század első felében a szociológia. Minden korai rendszer szenvedélyes érdeklődéssel foglalkozott korának társadalmi mozgalmaival. Nem általában tanulmányozzák a társadalmat, hanem korszakuk szociális kérdéseivel foglalkoznak, amit Lorenz von Stein «a kor nagy témájá»-nak nevez. Ez a kérdés foglalkoztatja őket: hogyan oldódik meg a társadalmi válság, amelybe az európai népek keveredtek. Lesz-e új rend a káoszból? Hogy erre a kérdésre feleletet találjanak, a szociológusok a modern osztályharcok mozgalmas játékába merülnek el. És kezdettől fogva az a remény fűti munkájukat, hogy egyszer a törvényszerű folyamatuk megismerése után lehetséges lesz gyakorlatilag is irányítani őket. Franciaországban, ahol mindig eleven volt az észben való hit, először gondoltak arra, hogy a tudományos szociológia alapján nemsokára észszerű politika, azaz gyakorlati társadalmi technika épül fel, ahogy az exakt természettudományok alapján kialakult a természet fölött való uralkodás technikája. De az akkori német szociológusokban is élt a meggyőződés, hogy tudományuk alkalmazható lesz majd a gyakorlatra, azaz a társadalmi viszonyok alakítására és vezetésére. A legjobbak egyike, Wilhelm Heinrich Riehl társadalomtana alá ezt az alcímet írja: Konzervatív szociálpolitika alapvetése.

Látjuk tehát, a szociológia valóban gyakorlati ösztönzésekből született. Tiszta öntudattal szolgálta a politikai feladatokat. Jól tudta, hogy hivatása több, mint elméleti.

Innen indulnak ki a tévedések is, amelyekbe keveredett. Ha szociológiai megismerés alapján akarunk rendezni, alakítani, vezetni, akkor nyíltan meg kell mondanunk, ki legyen az alanya a rendnek, alakításnak és vezetésnek; mert magának a tudománynak nincs sem hatalma, sem hatása politikai feladatokra. Lorenz von Stein körülbelül az egyetlen, aki a kérdést reálisan oldotta meg. A porosz királyságra hivatkozik, amelyet «szociális királysággá» akar fejleszteni, hogy így visszaállítsa a társadalmi békét, különösen a munkásságot békítse ki a vállalkozókkal; ezzel a modern szociálpolitika úttörője lesz. A többieket azonban ez a kérdés utópiára, vagy még rosszabbra csábítja. Auguste Comte a jövő társadalmának képét gazdag fantáziával rajzolja, amelyben elméleti szociológusokból és gyakorlati szervezőkből álló világi klérusszerű réteg vezeti a társadalmat és oldja meg tudományos módszerekkel az összes társadalmi problémákat; természetesen ez nyers utópia. Még rosszabbak a szociológia marxista irányai. A munkástömegek társadalmi hiányait propagandára használják fel, a munkásságot osztályharcba hajszolják és abba a csalóka álomba ringatják, hogy az osztályharcos proletariátus feladata lesz a szociológia tudományos nézeteinek forradalmi megvalósítása.

III.

A szociológia régebbi rendszereit ismertettem, hogy bebizonyítsam, mennyire tudatosan kapcsolódott ez a tudomány kezdetétől fogva a jelenkorhoz és gyakorlati, politikai feladataihoz. Hasonlítsuk össze a szociológia mai helyzetét a száz év előttivel. Éppen a két helyzet ellentétéből következik, hogy a szociológia által hajható haszon nem kisebb, hanem nagyobb lett — feltéve, hogy feladatát világosan látja és felelősséggel teljesíti.

Heinrich von Treitschke, a nagy historikus, a maga idejében azt kifogásolta a szociológiával szemben, hogy elhibázottak a formái. Mert bevallotta csak azokra a formákra és mozgalmakra figyel, amelyek nem illeszkednek be az állam kereteibe és kicsúsznak az állam hatása alól; még ellentétet is lát (ez valóban megtörtént) a «társadalom és az állam» között. Tétélezzük fel, hogy az ipari korszak gazdasági és társadalmi fejlődését semmi-lyen sem kezdeményezte, vagy fokozta az állami akarat, sőt inkább túlszárnyalta az állami formát. Ez az állapot azonban, így véli Heinrich von Treitschke, nem szabályos, hanem szabályellenes. Ha olyan korszakokból akarnánk törvényt kiolvasni, amelyekben a társadalmi mozgalmak kicsapnak medrűkből

(mint napjainkban is), akkor a norma bukását kellene kimondanunk. Erős és egészséges korban az állam politikai akarata megfékezi a társadalmi erők sodrát, az egész társulási-tevékenységet a jognak és az állam céljainak rendelik alá, az egész nép politikai formákba rendeződik. Akkor senki sem gondol arra, hogy a társadalmi jelenségek külön tudományát, a szociológiát alapítsa meg az államtudomány mellett, vagy éppen ellen. Hanem a szociológia éppen úgy része az államtudománynak, mint minden társadalmi jelenség csak része a minden formát meghatározó államhatalomnak. Ide kell nekünk is visszatérnünk. Csak akkor oldjuk meg a válságot, amelyben a mai polgári társadalom hánykolódik. Nemzeti életünk jövője, hirdeti tovább Heinrich von Treitschke, hatalmas államrend, amely nem kiszolgálja, hanem magában egyesíti a társadalmi erőket.

Igen bátor és jövőbe látó megoldás. Heinrich von Treitschke a szociológia kérdésében azonban nem egész helyesen mondott jövendőt. De a valóságos politikai fejlődést — s ez a fontosabb — nagyszerűen meglátta. A liberális gondolatok meggyőző ereje és hatása ma megsemmisült. Minden, amire a liberalizmus és ellentéte, a marxista szocializmus a XIX. században törekedett, illúzióknak bizonyult. A világháború és a háború utáni idők nagy válságaiban sem az ipari társadalom nagy világpiaca, amelyről a liberalizmus álmodozott, sem a proletariátus nemzetközössége, amelyről a marxizmus mesélt, nem erősödtek meg. Ellenben megerősödtek a keményen megszervezett, jól felszerelt nemzeti államok. Ezek és csak ezek bizonyultak a történelem fejlesztőinek a jelenben és a belátható jövőben. Az európai nacionalizmus nem perzselődött meg a világháború tüzeiben, mint egyesek jósolták, hanem megerősödve és megkeményedve került ki belőle.

A mai nemzeti államok azonban, a XIX. század gondolataihoz viszonyítva, a lehető legkevésbé liberálisok. A XIX. század legszélsőségesebb államszocialistái sem mertek olyan tervszerűségre és intenzitásra gondolni, amilyennel ezek kormányozzák országuk és népük erőit. Még azok az országok is, amelyek ma is ragaszkodnak a liberalizmushoz, mint hivatalos állami eszmrendszerhez, erősen közelednek az államszocializmus felé. Szabad gazdaság, amelybe az állam nem avatkozik be gazdaságpolitikai rendszabályokkal, ma már sehol a világon nincsen; ugyancsak nincs szabad társadalmi mozgalom, amelyet ne szabályozna az állami népesedési politika, munkapolitika és szociálpolitika.

A XIX. század liberális évtizedeiben hangsúlyozhatták:

a gazdaság a sors. Úgy látszott, hogy a gazdasági mozgalmak befolyásolhatatlanul járják a maguk útját és az emberi életet, mint objektív sorsot határozzák meg. Ugyanebben az értelemben mondták akkoriban : a társadalom a sors. A társadalmi mozgalmak is természeti folyamatoknak látszottak, amelyek ellen tehetetlen az emberi akarat, az állam politikai akarata is és az ember, mint akkoriban mondogatták, «a társadalmi viszonyok termékének» látszott.

Ez a két mondat ma már nem érvényes. Elsöpörte az a mondat, amelyet már Napoleon is hangsúlyozott, de csak napjainkban lett egészen igaz : a politika a sors.

A modern államok a legnagyobb határozottsággal irányítják a társadalmi erők és mozgalmak szabad játékát. Egymásután értették meg, hogy népük élet- és munkaereje legértékesebb javuk, amellyel rendelkeznek és hogy ennek a kincsnek tervszerű kormányzásra van szüksége. Megértették, hogy az államegységet szétszaggató osztályharc a politika hatalmi szavával kiküszöbölendő, hogy a modern technikai felfedezések miatt létükben fenyegetett néprétegeknek joguk van állami segítségre, hogy a lesujtott parasztságot meg kell tartani és erősíteni, hogy általában észszerű új népi rend nem alakul ki magától, hanem politikai eszközökkel kell megalkotni. Itt jutunk el gondolatmenetünk legfontosabb pontjához, ahhoz a ponthoz, amelyen a mai szociológia feladatát meghatározhatjuk. A XIX. század régi és a XX. új nacionalizmusa közötti alapkülönbségről van szó.

Tudjuk, hogy a XIX. század hatalmas és mélyreható nemzeti mozgalmak kora volt. Németországban és Olaszországban, ahol meg kellett alapítani a nemzeti egységet, a nemzeti mozgalom különösen korszakalkotó volt. De Európa többi országában is új, szorosabb alakja született a nemzeti hatalmi államnak, amelybe az egész nemzetet beolvasztották minden rétegével.

Ez a «régi» nacionalizmus feltűnően közömbös a szociális problémával szemben. Hordozója legtöbbször a polgárság és majdnem mindenütt szorosán kapcsolódik a liberális gondolatokhoz. Vezetőgondolatát a független, osztatlan és politikailag érett nemzet gondolatát az 1789-i francia forradalomban érlelték meg és sugározták ki egész Európába. Az ipari korszak *előtt* és az európai népek osztályellentétekbe való széthullása *előtt* fogalmazták meg. Ezzel magyarázható, hogy a régi nacionalizmus a szociális kérdéssel szemben szinte naív volt. Arra a kérdésre, hogy mi szociológiailag a nemzet, akkor még azt kellett felelni :

«a harmadik rend». És ebben valóban összefoglalták az egész széles, dolgozó, értékeket termelő tömeget a népek.

Mennél előbbre haladt a XIX. század, annál lehetetlenebb lett kitartani e szociológiai naivitás mellett és ahol kitartottak, ott a szociális problémával szemben valóságos vaksággá lett. Nem vette tudomásul, hogy a nemzet, mint szociális egység nem létezik, hanem csak érdekcsoportok és társadalmi osztályok sokasága van, amelyek ellentéteikkel alkotják az ipari társadalom rendszerét. A nemzeti gondolat akkor sokszor a belpolitikai érdekellentétek miatt párttá sülyedt és a szociális gondolat ellen játszották ki.

A régi és új nacionalizmus között a döntő lépés akkor történik meg, amikor ezt a szociológiai vakságot legyőzik és felveszik a nemzet fogalmába a szociális újraalakítás gondolatát. Az a gondolat, hogy a nemzet sorsszerű egység és történelmének hordozója ma már nem látszatdemokráciát vagy más elvont politikai követelést jelent. Hanem azt jelenti, hogy a nép, ha mind nép létezni akar, akkor újra kell rendezze történelmi terében magát, a körülötte levő dolgokat, termelési módszerét, társadalmi rétegződését. Konkrét néprendezés, a termelés és fogyasztás konkrét rendezése, a szociális igazságosság megteremtése és a dolgok kemény világába való beépítése : ez a tartalom és feladat nehezedik az új nacionalizmusra. Az egész világon új, forradalmi állapotba jutnak ma nemzetek és ez mindig úgy történik, hogy a nemzet gondolata egyesül a határozott társadalmi újraalakulás gondolatával, — hogy megkeresik az illető nép számára legalkalmasabb «szocializmust». Az egyes nemzetek történelmi ereje éppen attól függ, milyen tevékenyek és alkotók szociális programjukban.

De ezzel újra ütött a szociológia órája. Mert ma a népeket az ipari osztálytársadalom kemény kéregrendszere fogja körül és láncolja meg. Régi rendjük a XIX. század társadalmi mozgalmában és vizályaiban visszaállíthatatlanul összetört. Ma az a feladatuk, hogy az egymással szemben szervezett külön érdekeket visszavezessék a népi egységbe és új társadalmi rendet építsenek föl, amelyben a külön érdekek értelmesen tagozódnak. Ezekre a kérdésekre kell felelniök : a jövő rend épületében mekkora értéke lesz az egyes társadalmi csoportoknak? Mekkora jelentősége lesz ebben az épületben a parasztságnak, kézműiparnak, hivatalnokoknak? Mekkora helyet kap az ipar és mekkorát a kereskedelem? A népi élet mezőgazdasági alapja elég erős, vagy annyira meggyengült az iparosodás és városiasodás folyamán,

hogy újra meg kell erősíteni? Hol kell a társadalmi rendben tatonzó szakadékokat kitölteni, feszültségeket áthidalni?

Mindezen kérdéseket a szociológia kapja. A gyakorlati társadalomalakítás természetesen már nem a szociológia feladata, ez már nem tudomány, hanem politikai cselekedet. De a szociológiának kell eszközeivel a társadalmi élet erőinek játékát igen alaposan átkutatni, állandó figyelemmel kell követni e folyékony anyagnak minden változását, hogy a politikai cselekvés tervszerű lehessen és ne döntsön hibásan. Az értelmes, szociálisan igazságos, modern nemzet életszükségleteinek megfelelő népi rend felépítése nem lehet egyetlen elhatározás, hanem hosszú-lejártatú munka, amely az egyes törvényalkotások és kormányzati intézkedések hosszú sorából áll. Minden ilyen intézkedéshez egy csomó szociológiai ismeret kell. Alkalmazzuk mindezt tetszés szerinti példára, talán a Magyarországon különösen érdekes földbirtokreform példájára. Földbirtokreform, azaz a népi élet mezőgazdasági alapjának tervszerű újjáalakítása előtt kell járnia az egyes mezőgazdasági üzemformák, a nagybirtok politikai és gazdasági szerepe, a parasztság biológiai és gazdasági jelentősége, a különböző faluformák belső élete, a mezőgazdasági munkaerők problémája, a telepítés, szövetkezet stb. pontos megfogalmazásának. Csak ilyen tudományos aléptímmennyel lesz a földbirtokreform modern törvényhozási munka. Nélküle napi politikai jelszavak zsidvására lesz.

Ugyanígy kell eljárunk minden politikai elhatározásnál, amely a szociális népi rend újjáalakítására vonatkozik. Mindez politikailag alkalmazott, politikailag értékesített szociológia. Általuk lesz a szociológia gyakorlatilag felelős ítéletképzés, noha saját kutatómunkája közben tendenciátlan, tisztán elméleti problémamunka marad. Kettős meghatározása lesz, mint minden a jelen és az élet számára dolgozó tudománynak: független ismeretszerzés és ugyanakkor felelős szolgálat a népnek és államnak.